

*Др Небојша В. Ранђеловић, редовни професор
Универзитет у Нишу
Правни факултет у Нишу
neser@prafak.ni.ac.rs*

*Сара И. Мишић, демонстрактор
Универзитет у Нишу
Правни факултет у Нишу
saramitic@prafak.ni.ac.rs*

ПРВОДЕЦЕМБАРСКИ АКТИ О УЈЕДИЊЕЊУ – ЦИЉЕВИ И ОДСТУПАЊА*

Сажетак: Прводецембарски акти уједињења Јужних Словена у заједничку државу представљали су крај остваривања велике идеје уједињења и почетак процеса стицања нове државе. Лице остваривања ове идеје је хронологија догађаја, која указује на узлазну путању рада Србије и Народног вијећа на коначном уједињењу. Наличје представља конфузија распада Аустро-Угарске и рад Народног вијећа у таквим околностима. Често без осећања појединих својих чланова за реалност догађаја, Средишњи одбор Народног вијећа је формулисао Напутиак (обавезујуће упутиство својој делегацији упућеној у Београд 28.11. 1918. године). Приписну брзином догађаја и реалним опасностима (италијанске интервенције, немогућности одржавања реда без оружаних снага итд), делегација је одустала од садржине напутика и прилагодила га у Адреси регенту Александру, након чега је уследило проглашење уједињења у заједничку државу 1. 12. 1918. године. Последице оваквог уједињења осећају се и данас.

Кључне речи: уједињење, напутиак, Народно вјеће, 1. децембар.

* Рад је презентован на Научном скупу Први век од присаједињења: друштвени, политички и правни значај, одржаном 14. децембра 2018. године на Правном факултету Универзитета у Новом Саду.

1. УВОДНО РАЗМАТРАЊЕ

Уједињење Јужних Словена у заједничку државу, као идеја, идеалистички концепт, вековна тежња, најцелисходније решење, једни прихватљиви излаз, нужност, стратешка грешка (са још низом атрибута даваних са аспеката свих заинтересованих страна), од самог настанка заједничке државе, па до данашњих дана изазива полемике у политичкој и научној сфери, чини се без апсолутно доброг и прихватљивог одговора.

Ако се уједињење посматра као историјски факт и историјски процес, за образложење се најчешће узимају историјски клишеи, прихваћени, или оспоравани, али ипак егзистирајући. Како је у свакој области науке, која има историјски предзнак, тешко прихватљиво разматрање на тему „шта би било, да се то није догодило“, јер је подложно спекулацијама, нагађањима и неретко злонамерним конструкцијама, чини се да су историјски клишеи, као релативно реална слика догађаја, најприхватљивији. Али је такође обавеза нучних посленика да загребу по позадини проучаваних догађаја и употпуне њихову слику, колико год она у датом тренутку није прихватљива широј јавности.

Ако се послужимо једним цитатом Винстона Черчила, за прводецембарске акте о уједињењу Југословена могло би се рећи да то није био „крај, нити почетак краја, већ крај почетка“.² Догађаји који су претходили проглашењу уједињења 1. децембра 1918. године, указивали су на уједињење, као једино целисходно решење у том тренутку. Догађаји који су следили (од уједињења па до данас), овај историјски чин учинили су подложним свакој критици.

И домаћи и страни аутори исписали су небројено много страница посвећених овој теми. Немогуће је сва гледишта сажети и дати критичко гледиште о њима у једном чланку. За то је, чини се, мало и читава студија. Али је могуће, уз давање хронологије и прихваћених правно-историјских поставки, дати слику онога што је претходило чину проглашења уједињења и покушај објашњења зашто је било баш тако.

Идеја о уједињењу Јужних Словена, уз све осцилације и модалитете, става већ у XIX веку, кроз различите тежње појединаца и организованих група. Илирски покрет, рад пољско-чешке емиграције, Гарашаниново „Начертаније“, Вуков рад на обједињавању српског и хрватског језика, јавни и тајни политички програми кнеза Михаила, рад просветних друштава и политичких организација, давали су тон националним покретима унутар Хабсбуршке монархије, српских кнежевина и рубова отоманског царства. Ови програми и идеје, хетерогени по природи и циљевима, имали су један заједнички садржалац: уједињење на основи заједничког језика, етничког порекла и културно-про-

² Винстон Черчил, Други светски рат, Том II, Београд 1964, 566.

светне повезаности. Притом се често занемаривала верска хетерогеност, која је у будућим временима била кључ раздора и грађанских ратова.

Први светски рат је затекао балканске независне државе још неопорављене од Балканских ратова, а Јужне Словене у Аустро-Угарској у хрватско-српској коалицији, непријатељски настројеној првенствено према угарским властима, и ван ње. Рат је донео пометњу у и онако хетерогеном односу политичких чинилаца према идји уједињења. На једној страни, Краљевина Србија и Југословенски одбор су ову идеју заснивали на рушењу Хабсбуршког царства. У таквом тону су биле Нишка и Крфска декларација. На другој страни, тињала је идеја решења питања Јужних Словена у оквиру Аустро-Угарске, реформисане на основи тријализма. У таквом тону је била Мајска декларација 1917. године.

Догађаји су, међутим, ишли брже него што су политички чиниоци, у тежњи за потпуним остваривањем својих визија, очекивали. Пробој Солунског фронта, почетак унутрашњег урушавања Аустро-Угарске, све извеснији исход рата, италијанске аспирације зноване на Лондонском уговору, различита визија савезника о будућности Хабсбурга, били су чиниоци који су убржавали и отежавали политичке догађаје. Реметилачки чинилац је представљао и врх католичке цркве. Римској курији је свакако више одговарало очување било каквог облика Хабсбуршке монархије, у основи католичке и привржене Ватикану, од нове државе Јужних Словена, у којој ће православни живаљ представљати релативну, а са муслиманима, апсолутну већину. Проаустројске струје у врху дела француске политичке елите такође су рачунале са неким видом очувања Аустро-Угарске.³ На другој страни врхови слободозидарске европске елите били су склони рушењу Хабсбурга и стварању нових држава на рушевинама монархије, према прокламованим принципима председника Сједињених америчких држава Вудроа Вилсона.⁴ Тако замршен сплет политичких околности пратиле су интензивне активности званичних и тајних дипломатија, заинтересованих сила, непосредно заинтересованих држава и народа и неутралних држава као посредника.⁵

2. НАРОДНО ВИЈЕЋЕ СЛОВЕНАЦА, ХРАВАТА И СРБА – ЈЕДИНСТВЕНА ИДЕЈА И НЕЈЕДИНСТВО РЕШЕЊА

Друга половина 1918. године донела је расплет ратних догађаја и слом Централних сила, а за Јужне Словене уједињење и државу коју су сви желели,

³ Јосип Хорват, Политичка повјест Хрватске, Загреб 1989, 74-75.

⁴ Ibid 76.

⁵ Према доступним изворима, на које се позивају и аутори Ј. Хорват, Б. Кризман, Б. Петрановић и други, посредовање се тражило од шведске и швајцарске дипломатије, али и преко неформалних аристократских и слободозидарских веза.

а која, време ће показати, никоме није у потпуности одговарала. Хронологија догађаја у Аустро-Угарској указује на много конфузије, како унутар југословенских политичких снага тако и у државном врху монархије и у самом двору. Сумње у жељени исход рата постале су јавна тајна већ након смрти Франца Јозефа 21. новембра 1916. и доласка на аустроугарски престо Карла I. Тражење решења за окончање ратних дејстава (кроз испитивање разних могућности за сепаратни мир), поверавано је најпре тајној дипломатији, а потом и кроз нескривене контакте званичне дипломатије. Сам бечки двор је увиђао неопходност преуређења монархије, имајући у виду тријализам и државност словенског елемента у Монархији. У таквом тону је била и Мајска декларација заступника Југословенског клуба од 30. маја 1917. године. Наредну ратну годину, међутим, обележили су догађаји, чија је брзина смењивања била таква, да инертни државни апарат Аустро-Угарске једноставно није могло да јој се прилагоди. Потези Аустро-Угарских власти каскали су за догађајима.

Још пре пробоја Солунског фронта, већ у мају 1918. године састао се Хрватски сабор. На заседању се водила бурна расправа са темом за и против Мајске декларације, са јасном тенденцијом за обликовање политичког програма стварања нове државе Јужних Словена. Два дана након сазивања Сабора, 15. маја, бан Михаловић покреће у Сабору истрагу о деловању политичког вођства франковаца, усмереног ка укидању Сабора и успостављању комесаријата. Двадесет дана касније руководство старчевићеваца (Странка права) прихвата резолуцију којом се тражи „уједињење у слободној народној држави Словенаца, Хрвата и Срба“.⁶ Месец дана касније, тачније 2. јула, на великој народној скупштини у Сплиту основана је Народна организација Срба, Хрвата и Словенаца, са одбором од 16 чланова, као део будућег Народног вијећа, а 17. августа у Љубљани је основан Народни свет. Септембар је донео пробој Солунског фронта и капитулацију Бугарске, што је, по речима самог немачког цара Вилхелма, убрзало ратну катастрофу Централних сила.

Баш у то време бивши председник мађарске владе, гроф Тиса, у мисији спасавања каквог-таквог очувања Монархије, посетио је водеће политичаре у Загребу, Сплиту и Сарајеву, са циљем, да се уз максималне уступке реши политичка криза. Једини услов је био очување Аустро-Угарске. Његова мисија је окончана неуспехом. След догађаја је представљао убрзани ход ка уједињењу Јужних Словена: 5. и 6. октобра у Загребу је одржана конференција политичара опредељених за уједињење и основано је Народно вијеће Словенаца, Хрвата и Срба, под председништвом Антона Корошеца и са потпредседницима др Антом Павелићем и Светозарем Прибићевићем; 19. октобра Народно вијеће је обзанило да преузима вођење народне политике и да

⁶ Ј. Хорват, Политичка повјест Хрватске, Загреб 1989, 364.

убудуће ниједна плитичка групација неће водити засебну политику; 29. октобра се састао Хрватски сабор и одлучио о прекиду свих државноправних веза са Аустријом и Угарском, а потом прогласио Хрватску, Далмацију и Славонију са Ријеком независном државом, која ступа у заједничку државу Словенаца, Хрвата и Срба; 9. новембра регент Александар је примио чланове Народног вијећа Валеријана Прибићевића и др Лазу Поповића, а потом мајора Перка, након чега је потпуковник Душан Симовић упућен у Загреб као регентови изасланик; у исто време је усвојена и Женевска декларација⁷; 26. новембра, на поновном заседању Средишњег одбора Народног вијећа донета је одлука о одласку делегације у Београд; 1. децембра, у кући Крсмановића, након читања Адресе Народног вијећа, регент Александар је прогласио уједињење „Србије са земљама независне државе Словенаца, Хрвата и Срба у јединствено краљевство Срба, Хрвата и Словенаца“.⁸

Овако дата хронологија указује на узлазну линију остваривања сазреле идеје уједињења, убрзане током догађаја ратног пораза Централних сила и унутрашњег урушавања Аустро-Угарске. Та линија је, међутим, имала своја налачја. Она указују на конфузију у хабсбуршким деловима југословенских земаља, посебно унутар Народног вијећа, и на често одсуство поимања реалности. Због тога су неки потези Средишњег одбора Народног вијећа били изнуђени, а нека очекивања изневерена. То је представљало клицу раздора

⁷ Постигнути споразум је 9. новембра 1918. године преточен у декларацију, познату као Женевска декларација. У уводној изјави Женевске декларације констатује се уједињење у Државу Срба, Хрвата и Словенаца (с наодом да ће се ускоро придружити и Црна Гора) као недељиву државну целину, коју према споља представља заједничко министарство Срба, Хрвата и Словенаца. Према записнику као делу споразума, оно има 12 ресора (6 даје Народно вијеће, 6 влада Србије, а ако уђе Црна Гора и она ће добити 6 места). Као заједнички послови утврђени су: спољни послови; војска, морнарица и санитет и припрема Конституанте. Остали послови остали би у компетенцији српске владе и Народног вијећа, а заједничко министарство требало би да координира њихов рад у саобраћају, прехрани, питању заробљеника, социјалног обезбеђења и заједничких финансија. Такво стање требало је да остане док Конституанта, изабрана општим, једнаким, непосредним и тајним гласањем, уставом не пропише дефинитивно устројство државе. То је требало да буде сложена држава две или три чланице (Држава СХС, Краљевина Србија и Црна Гора) са елементима федерације и конфедерације. Међутим, Женевска декларација је опозвана од српске владе. Увидевши да је споразум за Србију неповољан, српска влада је после повратка у Београд поднела оставку, па Пашићев потпис више није обавезивао Србију ни нову владу. Код Народног вијећа Државе Словенаца, Хрвата и Срба дошло је до раскола. Потпредседник Светозар Прибићевић није известио Народно вијеће о извештајима Антона Корошеца из Женеве. Након доношења Декларације телеграмом је упозорио Корошеца да није овлашћен за њено потписивање. Након српског опозива, Корошец као председник Народног вијећа послао је регенту протестни телеграм, а Прибићевић је јавио српској влади да Народно вијеће не сматра споразум обавезујућим иако га је потписао његов председник. (Жељко Бартуловић, Небојша Ранђеловић)

⁸ Небојша Ранђеловић, Миљана Тодоровић, Одабрани извори државноправне историје јужнословенских народа, Београд 2009, 328.

у новој држави, по речима Васе Казимировића „на миздраке дочеканој“⁹, и пре њеног формалног настанка. Занимљиво је да се неки респектабилни аутори (посебно савременици) нису детаљно бавили суштином сукоба унутар Народног вијећа. Као илустрација може послужити осврт на дела неких од њих. Васа Казимировић у свом обимном делу „Србија и Југославија“ даје широк осврт на међународне околности (посебно британске дипломатије)¹⁰ и односе српских власти према питању уједињења, али не даје детаљну слику онога што се дешавало у Загребу од септембра до децембра 1918. У значајном делу југословенске историографије „Југословенске народне скупштине и сабори“ Чедомил Митриновић и Милош Брашић кроз дату хронологију, фактографски, са изводима из докумената, дају слику догађаја и процеса одлучивања у Народном вјећу.¹¹ Али се и у тим списима не види суштина размимоилажења идеја и виђења уређења будуће државе. Богдан Кризман у књизи „Хрватска у Првом свјетском рату“¹² хронологију догађаја илуструје преписком предстваника српске Врховне команде и изасланика круне потпуковника Душана Симовића са српском владом, али се и код њега не виде јасно дилеме и спорења око поступка и природе уједињења. У својој „Повјести Хрвата“ Фердо Шишић анализира идеју уједињења, али не објашњава начин њеног реализовања.¹³ Сличан однос има и Владимир Ћоровић у својој „Историји Срба“.¹⁴ Чини се да је однос према величини идеје југословенског уједињења, спорења око њеног остварења ставио у други план, чинећи их маргиналним. Историја је показала супротно.

Народно вијеће се у тенуцима распада Аустро-Угарске суочило са мноштвом проблема фактичке и идеолошке природе. Потребу уједињења нико није доводио у питање, али се о начину уједињења и уређењу будуће државе жучно расправљало. Требало је одредити модалитете уједињења, привремену државну организацију (облик владавине и државног уређења) до одлуке конституанте. Стјепан Радић је на седници Средишњег одбора 8. новембра поставио питање надлежности одлучивања и сазива сабора. Ово питање је занемарено одлагањем седница до 20. новембра. Како је, услед дугих расправа, Средишњи одбор био неефикасан, његову улогу фактички је преузело Председништво. У Средишњем одбору поднето је шест предлога о уједињењу. То су били предлози Земалске владе за Далмацију, др Еда Лукинића и

⁹ Васа Казимировић, *Србија и Југославија 1914-1945 II*, Крагујевац 1995, 525.

¹⁰ Ibid 201-222

¹¹ Чедомил Митриновић, Милош Брашић, *Југословенске скупштине и сабори*, Београд 1937, 225-227.

¹² Богдан Кризман, *Хрватска у Првом свјетском рату*, Загреб 1989.

¹³ Фердо Шишић, *Повјест Хрвата, Преглед повјести хрватског народа 600-1918*, Сплит 2004.

¹⁴ Владимир Ћоровић, *Историја Срба III*, Бања Лука 1995.

другова, Грге Анђелиновића и другова, др Анте Тресић-Павичића, социјалиста и Стјепана Радића. У свим предлозима су се налазили захтеви за уједињењем на читавом етнографском непрекинутом простору, што је било противно Лондонском уговору. Радић је тражио федерацију. У другим предлозима стајало је одређење за унитарну државу с већом или мањом аутономијом (осим Тресић-Павичића који се залагао за централизам). По питању државног уређења једино су Радић и социјалисти били за републику. Већина предлога истицала је привременост уређења до сазива Конституанте (Далматинска влада, Лукинић и социјалисти). Др Анђелиновић је нагласио да у одлучивању не сме да буде мајоризације. Решавање отворених питања начина уједињења и организације државне заједнице избегавано је да у бурним данима који долазе не би додатно компликовало стање. Са седница су искључени новинари да не би узнемиравали јавност.¹⁵

Чини се да поједини чланови Средишњег одбора, утопљени у расправе о уређењу будуће државе нису били сасвим свесни реалности која их окружује. А реалност је говорила да италијанске претензије на источну јадранску обалу на основу Лондонског уговора представљају озбиљну претњу. Да Народно вијеће и прокламована Држава Словенаца, Хрвата и Срба немају оружану силу која би одржавала ред и која би се супротставила Италији. Да су републиканске идеје илузија, јер се од монарха Србије, победника у рату, не може тражити да се одрекне круне и својих права. Они који су били најугроженији, били су и најсвеснији фактичких опасности и реалности актуелног тренутка. На седници 20. новембра далматинска влада ултимативно тражи неодложно уједињење, чему се придружила влада Босне и Херцеговине. У противном ће то учинити саме. Хрвати Хрватског приморја, Ријеке и Истре резолуцијом су тражили да Вијеће с владом Србије без одлагања поведе преговоре о устројству државе.

Војвођани су такође били за уједињење без одлагања. У Суботичкој резолуцији (26. октобра) се истиче да се војвођански политичари слажу с Народним вијећем, признају му потпуну компетенцију с тим да у Народном вијећу буду заступљени Хрвати и Срби из јужне Угарске. Међутим, везе Војводине са Народним вијећем биле су слабе. Војвођански радикали су били против сарадње са Народним вијећем и истицали су потребу директног присаједињења Војводине Србији. Представник из Срема (Жарко Миладиновић), који је ушао у Народно вијеће као представник Српске радикалне странке, почео је да ради на прикључењу Срема, а и целе Војводине Србији. За групу војвођанских политичара, присталица присаједињења Војводине Србији, претпоставља се да су радили у сагласју са Светозаром Прибићевићем и уз

¹⁵ Жељко Бартуловић, Небојша Ранђеловић, Основи уставне историје југословенских народа, Ниш 2011, 159.

подршку Николе Пашића. 13. новембра дошло је до потписивања примирја са мађарском владом, којим положај Војводине није био дефинитивно решен. Демаркациона линија се углавном поклапала с југословенском етнографском линијом, која је касније претворена у границу. Војводина је била одвојена од Мађара, али са међународно-правног гледишта још увек је представљала део угарског државног простора. У таквом привременом уређењу, средином новембра у Војводину је ушла српска војска. Присуство српске војске појачало је активност српских радикала. Они су још интензивније развили рад на прикључењу Војводине Србији. Упоредо је у Новом Саду основан Српски народни одбор и одмах почео на припремама за сазивање војвођанске скупштине. Одбор је прописао изборни ред на основу кога ће се бирати посланици. Бирачко право признато је свим лицима са навршених 20 година – без обзира на пол – ако су Југословени. Тако је у састав скупштине ушао само један Мађар и само шест Немаца. Изборне јединице биле су општине, а на 1.000 становника бирао се један посланик. Скупштина од 757 делегата из 211 војвођанских општина састала се 25. новембра у Новом Саду. Расправљало се и о томе да ли да се Војводина веже са Народним вијећем, за шта су били сви Хрвати и део Срба. Већина Срба је, међутим, била за директно прикључење Србији па је 25. новембра такву одлуку и донела велика Народна скупштина. Ту одлуку прихватила је и српска влада.¹⁶

Иако притиснути реалношћу, поједини чланови Средишњег одбора истрајавали су на својим становиштима и инсистирали да о будућем уређењу државе одлучи Конституанта, указујући на опасност од српске хегемоније. Може се рећи да је, између осталих, глас разума и позива на сагледавање реалности био др Иван Рибар. Он је у свом говору у Средишњем одбору (седница 23-24. новембра) истакао да се „више боји туђина него српске хегемоније, да смо данас ништица и зато треба спашавати кров над главом“.¹⁷

3. НАПУТАК НАРОДНОГ ВИЈЕЋА И УЈЕДИЊЕЊЕ – СКУП ЖЕЉА И ЊИХОВА РЕАЛНОСТ

Брзина догађаја и све опасности које су могле да угрозе процес уједињења налагали су да се постизање споразума мора хитно окончати и да се приступи поступку уједињења. Народно вијеће, међутим, још увек није имало коначан заједнички став. Стјепан Радић се залагао за савезну државу (Словенија, Хрватска, Србија, Ц. Гора, Босна и Херцеговина, Далмација и Војводина) троплеменог народа на челу са три регента (српски владар, хрватски

¹⁶ Ibid 162

¹⁷ Ј. Хорват, Политичка повјест Хрватске, Загреб 1989, 125.

бан и председник Словенског народног света), заједничку владу са три министра (спољни послови, снабдевање и одбрана) одговорну заједничком представништву (врховно веће) у које би покрајинска представништва послала своје чланове. Сви остали послови били би у надлежности покрајинских представништава којима су одговорне покрајинске владе.¹⁸

Одбор седморице је предложио да Народно вијеће изабере и овласти одбор од 28 лица који ће споразумно са српском владом и представницима странака из Србије и Црне Горе договорити државну организацију нове државе. Постигнут договор ће ратификовати представништво (Државно вијеће) представника Србије, Црне Горе, Народног вијећа и Југословенског одбора. Предлог је прихваћен већином гласова. Против су били Стјепан Радић и др Драгутин Хрвој. Предлогом Одбора седморице предвиђено је да Народно вијеће упути у Београд изасланство које ће спровести уједињење према добијеном Напутку. Напутком је прихваћена идеја народног јединства, а у погледу организације власти компромис између федерализма и унитаризма. Уставотворна скупштина, стоји даље у Напутку, двотрећинском већином одредиће организацију државе (монархија или република, унитарна држава или федерација, итд.) у року од шест месеци од уједињења. До сазива конституанте законодавну власт треба да врши Државно вијеће (које чине сви чланови Народног вијећа, пет чланова Југословенског одбора и сразмеран број представника народних скупштина Србије (договором странака) и Црне Горе. На челу државе ће привремено, до одлуке Конституанте бити краљ тј. регент Србије, који није одговоран Државном вијећу. Он именује владу која ужива поверење већа, а чији су чланови поред министара и седам државних секретара који заступају интересе своје земље (Србија, Хрватска и Славонија, Далмација, Словенија, Босна и Херцеговина, Црна Гора и Бачка, Банат и Барања). Државна влада била би надлежна само за спољне послове, војску, државне финансије, поморство и пошту, а остали послови били би у надлежности земаљских органа. Обављали би се према упутима и надзору државне владе, али и земаљских већа. Председнике земаљских влада, којима су земаљске владе одговорне, именовано би регент на предлог земаљског представништва. Буџетска средства земаљским владама одобравала би државна влада.¹⁹

Против оваквих закључака био је Стјепан Радић, који је у свом говору упозорио да одбор од 28 лица нема овлашћење пленума Народног вијећа ни сабора и да Средишњи одбор не зна ништа о становишту Србије. У Београду се још увек није налазио председник владе Пашић, а ни скупштина са којима изасланство треба да преговара, и о томе извести Народно вијеће и

¹⁸ Ж. Бартуловић, Н. Ранђеловић, Основи уставне историје југословенских народа, Ниш 2011, 165.

¹⁹ Ibid 166.

Сабор, а српска страна да извести владу и скупштину. Тек ако су ставови сагласни, нагласио је Радић, приступило би се уједињењу („не срљајте као гуске у маглу“, биле су Радићеве речи). Изасланство Средишњег одбора ипак је отпутовало, али на неувобичајен начин. Након расправе већина Средишњег одбора разишла се око 22 часа уверена да се сутра не путује. Но, присталице Прибићевића као мањина у Средишњем одбору остали су окупљени у малој дворани Сабора и „огромном већином гласова“ у 23 часа одлучили да се сутрадан 27. новембра у 9 часова посебним возом крене у Београд. Гласници су током ноћи обавестили делегате који су неприпремљени кренули на пут. Практично је Средишњи одбор себе одредио за делегацију од 28 лица и отишао без неколико чланова који се нису слагали с одласком.

Преговори с представницима српске владе и регентом започели су 28. новембра 1918. године. Са представницима Народног вијећа преговарао је Стојан Протић. Сами чланови делегације били су свесни неодрживости појединих делова Напутка. Протић нарочито није био вољан да се могућност овлашћења Конституанте о коначном уређењу државе по питању монархије уопште разматра. Није прихватио објашњење да је тај део Напутка само форма, којом се даје пун капацитет овлашћења Конституанти, и да је по свему осталом монархија, као једини могући облик уређења државе прејудуцирана, те да се права династије Карађорђевића не доводе у питање, а да је то и искрена жеља чланова Народног вијећа.²⁰ Делегација Народног вијећа одустала је од Напутка и изабрала петорицу чланова који су саставили Адресу регенту Александру. Она је 30. новембра ревидирана и прихваћена, као и следујући одговор (заједно са министрима из српске владе). На попустљивост дела делегације утицао је телеграм Југословенског одбора о „критичној међународној ситуацији нашег народа који једини у Монархији није признат“. Италијански иредентизам и сви наведени проблеми Народног вијећа и Државе Словенаца, Хрвата и Срба захтевали су хитност уједињења и нису давали простор за преговоре и дуга усаглашавања. Делегација Народног вијећа једноставно није имала могућност избора.²¹

Уследило је редиговање Напутка и уобличавање Адресе Народног вијећа регенту Александру, након чега је регент прогласио уједињење.

4. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Уједињење у државу „на миздраке дочекану“ затворило је једно поглавље у остваривању велике идеје уједињења Јужних Словена и отворило низ

²⁰ Ј. Хорват, Политичка повјест Хрватске, Загреб 1989, 131.

²¹ Ж. Бартуловић, Н. Ранђеловић, Основи уставне историје југословенских народа, Ниш 2011, 167.

поглавља у процесу њеног растакања. Тај процес је почео одмах након уједињења и окочао се крајем XX на најгори могући начин – грађанским ратом. Анализе аутора савременика у већини случајева су занемаривале наличја остваривања ове велике идеје. Савремени аутори наличјима ових догађаја дају пресудни значај, често занемарујући величину идеје која је довела до уједињења. И једни и други ставови стварали су историјске стереотипе, од глорификовања до ниподаштавања вредности и мана заједничке државе.

У хрватској историографији често се на уједињење гледа као на исхитрен потез, са много логичних питања, али са мало осврта на реалност. Проф. Неда Енгелсфелд анализирајући ове процесе каже: „Као првенствени разлог уједињења истицано је јужнословенство као етничка сродност и вјековна тежња народа који су вјековима живјели одвојено, у различитим политичким увјетима и државама и који су имали различиту прошлост, вјеру и менталитет. Јужнословенство као интелектуална конструкција представљало је заправо редуцирану, закашњелу идеју панславизма из доба опасности од германизације, касније и мађаризације. Конструкција која постаје дјелотворна у времену када су разлози њезина настанка престајали постојати. Уједињење по сваку цијену – јер је то био спас за Далмацију и приморске крајеве, то је био императив далматинске владе која је вјеровала да ће је Србија спасити од примјене Лондонског споразума, и то у вријеме када Србија за то није пружала никакве гаранције... О ужој се Хрватској у Хрватској (осим Радића), чини се, најмање мислило... Најприје уједињење, тј. формирање заједничке државе, а касније све остало – била је крилатица коалицијске већине која је прешутно „све остало“, тј. облик владавине и облик државног уређења, препустила другој страни, односно српској влади и регенту.“²² Закључак проф. Енгелсфелд, уз неспорно тачне детаље, заслужује да му се дода осврт на чињеницу да је Народно вијеће, притиснуто догађајима инсистирало на доласку српске војске, да је управо долазак српске војске спречио остваривање одредби Лондонског споразума и да је тражити право на властито уређење државе, мимо српске круне, било далеко од реалности.

На овакве и сличне ставове, можда најбољи одговор даје проф. Твртко Јаковина, један од млађих хрватских историчара, који каже да су 1918. године „за хрватски териториј, који је био у распадајућој Аустро-Угарској, биле грозне опције. Италији су за улазак у Први свјетски рат обећане хрватске територије (Лондонски споразум). То им је дано. Италија је побједила у Првом свјетском рату. И Србија је побједила у Првом свјетском рату. Могли су узети оно што им је дано, као нпр. од Мађарске... Хрватска је имала ту опцију: да остане без онога што би побједница Србија добила и што би побједница Италија добила, или је могла настати земља у којој смо, захваљујући

²² Неда Енгелсфелд, Повијест хрватске државе и права, Загреб 2002, 289.

разним другим опцијама (рецимо председнику Вудроу Вилсону), рекли: „Створит ћемо југословенску државу“. У њој су хрватски крајеви били окупљени. И ако нетко мисли да би било лакше од Италије узимати једног дана, или од Србије узимати једног дана, и од онога малог дјела што би остао у незнатном положају (било као мађарски, било са Словенцима заједно у неком облику), стварати изнова земљу, него постати други по значају и величини фактор у некаквој Краљевини СХС, дајте се запитати. То су ноторне, логичне ствари, ако размишљате логично и ако не политизирате, и ако не мислите да можете мењати прошлост“.²³

Према неким историјским стереотипима Хрвати су су били или против уједињења, или за ограничење уједињења, док су Срби заступали супротан став; Хрвати су били за федерализам и републику, а Срби против. Чињенице, чија објективна анализа руши стереотипе, говоре другачије. То се може илустровати са ставом два веома релевантна политичка чиноца процеса уједињења. Старчевићева странка права, којој се често приписује хрватски национализам и шовинизам, већ се у својој резолуцији од 5. јуна 1918. године изјаснила за уједињење, а у Резолуцији од 12. децембра 1918. вођство ове странке каже: „Старчевићева странка права исказује дубоку захвалност свим вањским факторима, који су допринијели својим големим жртвама разорењу Аустро-Угарске и тиме нашем ослобођењу. Нарочито захваљујемо братској краљевини Србији, републикама Француске и Сједињених Држава и Великој Британији... Стачевићева странка права била је од искона задојена републиканским духом и револуционарна противу Хабсбуршке власти. Али пошто се код нас сада под републиканизмом крију и анархистичке, болшевичке као и сепаратистичке струје, то их странка не само осуђује, него и погибелњима сматра по нашу младу слободу, а кобним за хрватски и словенски дио троименог народа, који би услијед њихова растворнога дјеловања могао постати плијеном и жртвом шовинистичке и империјалистичке похоте својих сусједа, од којих је један већ окупирао бисер наших крајева. Стога Старчевићева странка права: 1. Одобрава дјеловање својих делегата у Народном Вијећу, а напосе изразје признање свому председнику др. Анти Павелићу. 2. Доследно томе усваја адресу Народног Вијећа од 1. просинца 1918. и поздравља одговор Регента Краљевића Александра.“²⁴

²³ У интервјуу (Недјељом у два, ХРТ 26.12.2017) проф. Јаковина додаје да је већина релевантних политичких фактора у Хрватској била за Југославију (Стјепан Радић такође, што се негира у расправама „које у ствари нису расправе“), неки из убеђења, неки из нужде. „Супило је, када је побјегао из Аустро-Угарске рекао Југославија или смрт. Далматинци су рекли: „Ако се ви нећете ујединити (обраћајући се Загребу) ми ћемо се ујединити сами. Неки су били и на страни Аустро-Угарске. Нису могли прежалити што се распала Аустро-Угарска. Али већина није била задовољна са Аустро-Угарском... У Србији се концем осамдесетих година отворило питање да ли је уједињењем Србија направила катастрофалну грешку... Ми смо прошли релативно сретно, како смо могли проћ“.

²⁴ Бранко Петрановић, Момчило Зечевић, *Југославија 1918/1984*, збирка докумената, Београд 1985, 129.

На другој страни, потоњи председник српске владе Стојан Протић, није негирао федерализам као опцију. Напротив, приликом рада на уставу заједничке државе он је баш дао нацрт устава који предвиђа федерално уређење државе.²⁵

Тежње појединаца у Средишњем одбору Народног вијећа биле су жеље и циљеви. Одступање од Напутка представљало је реалност. Многи протагонисти ових догађања нису били свесни или нису желели да буду свесни фактичке реалности. Србија је из рата изашла као победник и код сила савезница могла је да рачуна на подршку, а по много чему и на привилегован статус. Фактички је једино она могла да буде носилац процеса уједињења јер је имала државни апарат, оружану силу и подршку савезника. Аустро-Угарска је почела да се урушава, самосталну хрватску државу или самосталну државу хабсбуршких Јужних Словена без учешћа или сагласности Србије ни један релевантни међународни фактор није озбиљно разматрао. Илузорно је било уопште помињати, а камо ли разматрати могућност републиканског уређења заједничке државе јер је династија Карађорђевић била на челу државе победнице. Победницима се не постављају ултиматуми.

На другој страни, историјска реалност је и то да су сва нерешења питања, око којих је било несугласица, постала камен спотицања и узрок озбиљних криза па и пропасти будуће заједничке државе.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Жељко Бартуловић, Небојша Ранђеловић, Основи уставне историје југословенских народа, Ниш 2011.
- Неда Енгелсфелд, Повијест хрватске државе и права, Загреб 2002.
- Васа Казимировић, Србија и Југославија 1914-1945 II, Крагујевац 1995.
- Богдан Кризман, Хрватска у Првом свјетском рату, Загреб 1989.
- Чедомир Митриновић, Милош Брашић, Југословенске скупштине и сабори, Београд 1937.
- Бранко Петрановић, Момчило Зечевић, Југославија 1918/1984, збирка докумената, Београд 1985.
- Небојша Ранђеловић, Миљана Тодоровић, Одабрани извори државноправне историје јужнословенских народа, Београд 2009.
- Јосип Хорват, Политичка повјест Хрватске, Загреб 1989.
- Винстон Черчил, Други светски рат, Том II, Београд 1964.
- Фердо Шишић, Повјест Хрвата, Преглед повјести хрватског народа 600-1918, Сплит 2004.

²⁵ Ibid 165.

Nebojša V. Ranđelović, Ph.D., Full Professor
University of Niš
Faculty of Law Niš
necer@prafak.ni.ac.rs

Sara I. Mitić, Demonstrator
University of Niš
Faculty of Law Niš
saramitic@prafak.ni.ac.rs

The December 1st Unification Acts – Goals and Deviations

Abstract: *The December 1st acts for the unification of South Slavs in a common state represented the end of the realization of the great idea of unification and the beginning of the process of the dissolution of the new state. The face of the realization of this idea is the chronology of events, which points out the ascending path of the work of Serbia and the National Council on the ultimate unification. The back is represented by the confusion of the dissolution of Austria-Hungary and the work of the National Council in those circumstances. Often with some of its members having no feeling for the reality of events, the Central committee of the National Council formulated a “Naputak” (binding instructions for its delegation sent to Belgrade on 28th November 1918.). Pressed by the speed of events and real dangers (Italian pretensions, the impossibility of maintaining order without armed forces etc.), the delegation gave up on the contents of the instructions and adjusted it in the Address to regent Aleksandar, which was followed by the declaration of the unification into a common state on the 1st December 1918. The consequences of this kind of union are felt even today.*

Keywords: *uniting, binding instructions, National Council, 1st December.*

Датум пријема рада: 29.08.2019.